

"בין העולמות"

סיפוריהן של נשים חירשות וכבדות שמיעה

בעולם העבודה והחינוך בישראל

חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה"

מאת:

אירית דלומי תורתי

המחלקה ללימודים בין-תחומיים

התכנית ללימודי מגדר

הוגש לסנאט של אוניברסיטת בר-אילן

עבודה זו נעשתה בהדרכתה של ד"ר טובה הרטמן
מהחוג לחינוך והתכנית ללימודי מגדר באוניברסיטת בר-אילן

תקציר

"בין העולמות": סיפוריהן של נשים חירשות וכבדות שמיעה בעולם העבודה והחינוך בישראל

בשנים האחרונות הולך ומתבסס המחקר הבוחן נכות מפרספקטיבה מגדרית. כאן נבחנת סוגיית הצטלבות הגוף הנכה עם מאפיינים מגדריים, מעמדיים ואתניים. הצטלבות זו מצביעה על התנסויות ייחודיות המדגישות, הן את תלותן של נשים במדיניות ציבורית והן את דרכי הפעולה החתרניות הנקטות על-ידן והמאפשרות לנשים עם מוגבלות לבסס כוח חברתי. תחום מחקר משלב של "נכות ומגדר" (Disability & Gender) עוסק באופן שבו מבנים חברתיים משעתקים מבני הזדמנויות, הדרה ודיכוי מרובי בסיס – מעמד/גזע/מין/מוצא אתני (דהאן-כלב, 2002; Hill-Collins, 1990). חדשנותו של תחום המחקר "נכות ומגדר" נובעת מהצבת נקודת המבט של הקבוצה ה"שולית" במרכז השיח (Harding, 1991). "תאוריית נקודת המבט" (standpoint theory) מאירה את כפילות המבט המאפיינת את השתייכותן של קבוצות אוכלוסייה שוליות, מוכפפות.

המחקר מתמקד באנשים עם מוגבלויות, שאיננו מורגלים לראותם בספֶרה הציבורית כנותני שירות, אלא להפך – הם אלה שהיו נאלמים, נעלמים (במובן של נסתרים: hide) מעינינו, מודרים מן התפקידים הציבוריים עד לעת האחרונה (Garland-Thomson, 2002, XII).

מחקר זה עוסק בנשים חירשות ובמיקומן החברתי המורכב – כנשים וכחירשות. מורכבות מיקומן החברתי נובעת אף מהשתייכותן הכפולה לעתים, הן לקהילת החירשים והן לחברת השומעים. המחקר הנוכחי מציע תיעוד וניתוח של עולם העבודה והחינוך בסיפורי חייהן ובהתנסויותיהן של נשים חירשות, תוך העמדתן במרכז השיח המחקרי, באופן שיאפשר קבלת נקודת מבט שונה מן המקובל.

השאלות המרכזיות שבהן עוסק מחקר זה הן: כיצד רואות נשים חירשות את התנסויותיהן בעולם העבודה? כיצד השתייכויות מקבילות ומנגנוני ההבניה הנוספים השולטים בחייהן של נשים חירשות מעצבים שאיפות מקצועיות, עצמאות כלכלית ותפיסה עצמית כמפרנסות. שאלות אלו נבחנות לאור סיפורי חייהן והתנסויותיהן של נשים חירשות ולאור הספרות המחקרית בתחומי מגדר, לימודי מוגבלויות ולימודי חירשים.

ההתייחסות אל האישה החירשת כמקור לידע ייחודי היא חדשנית על רקע המחקרים הרווחים שעוסקים בעולמם של החירשים מנקודת המבט המקצועית של אנשי חינוך, טיפול ושיקום. מחקרים אלו נעשו לרוב במתודות כמותניות, ולכן אינם מאפשרים להכיר מקרוב את עולמה

האחד, הייחודי של אישה חירשת או את נקודת ראותה. מקומן החברתי של נשים חירשות בארץ בכלל נחקר באופן מועט ביותר, ומקומן בעולם העבודה בפרט, טרם נחקר.

מחקרים איכותניים מאוחרים שנעשו בישראל עסקו בהיבטים אנתרופולוגיים הממקדים את המבט במעגלי חייהם של חירשים – האישי, המשפחתי והקבוצתי. מחקרים מעטים אלו עסקו בסוגיית השפה הייחודית, שפת הסימנים, כמעצבת ומבנה את חייהם של פרטים חירשים ושל נשים חירשות (קיש, 2000; Kisch, 2007). כך גם נבדקה נקודת מבטם של אנשי קהילת החירשים כשייכים למיעוט שולי ובתוך כך שוליותן הכפולה של נשים חירשות (סבוראי-פלא, 2001).

מחקר זה מציע הקשבה חדשה לסיפורי הנשים החירשות לאור הדרישה הפוליטית של קהילת החירשים בארץ ובעולם להגדרת אנשי הקהילה לא דרך לקותם אלא דרך תרבותם הייחודית, הכוללת שפה, רקע היסטורי ושגרת יום-יום של מאבק ותמיכה הדדית (Ladd, 2003; Lane, 1984).

עבודת מחקר זו תראה, כי ההישגים הפוליטיים של החירשים הובילו לשינוי מקיף בחייהם והשפיעו גם על מקומם בעולם העבודה. לנוכח קריאה זו, ייבחנו סיפוריהן של הנשים החירשות – גיבוש שאיפות מקצועיות, דרך מקצועית והגורמים המשפיעים על אלה.

בחינת הרקע התאורטי על אודות מקומם של מורים עם מוגבלויות במערכת החינוך, בייחוד מורות חירשות, עוזרת למקד שאלות רחבות ופרטיות לדיון: מה היא המדיניות החינוכית שבה פוגשות מורות אלו בבואן להשתלב במערכת כמורות? כיצד משפיעה לקות השמיעה על בחירתן במקצוע ועל השילוב במערכת החינוך? כיצד משפיעה מוגבלותן על עבודתן החינוכית ועל תפיסתן העצמית המקצועית? כיצד משפיעה עובדת היותן נשים חירשות על מקומן בצוות השומע ועל מקומן עם תלמידים עם לקות שמיעה ותלמידים שומעים?

לימודי מוגבלויות (Disability Studies) – קריאה לשינוי תפיסה מושגית

להיות מזוהה כאדם עם מוגבלות פירושו גם לשאת את הסטיגמה, הכוללת סטראוטיפים, ציפיות, גישות לא מציאותיות שישליכו על חייו/ה כחבר בקבוצת סטיגמה זו (Wendell, 1996, p. 12). במחקר זה מוצעת עמדה המתנגדת לתפיסה התרבותית-החברתית הבינרית ("בריאים"/"נכים"; abled/ disabled person), ורואה בה גורם המזין תפיסות חברתיות שגויות ובעלות כוח בסוגיית מיצובם החברתי של אנשים עם מוגבלויות בעולם העבודה ובמערכת החינוך. יחס מדיר ומצמצם זה מייצג ומניע מערכת חברתית של אמונות שגויות שעל-פיהן ייחודם של "אנשים עם נכויות" הוא בלקות שלהם ובכך שאינם "נורמלים", "בריאים". זאת לעומת תפיסת המודל החברתי המדגישה את יכולותיהם של אנשים עם מוגבלויות (ולא רק את מגבלותיהם) ויוצרת הכרה חדשה בהקשרים ראויים של תרבות, התמודדות והתפתחות אישית.

סיפוריהן האישיים של המשתתפות מיקדו את המבט על מקומן של נשים עם מוגבלויות בעולם העבודה בכלל ובמערכת החינוך במיוחד. החוויות האישיות קיבלו הקשרים חדשים לנוכח סיפורי המשתתפות הנוספות, וההקשרים הפוליטיים, החברתיים, הכלכליים והתרבותיים הלכו והתעבו.

האמירה האישית הפכה לדברור (במשמעות של דיבור חזק יותר, מועצם ובעיקר ייצוגי יותר) של קבוצה, לנוכח הנרטיב הדומיננטי השגור. סיפוריהן של נשים חירשות וכבדות שמיעה, שפנו לעסוק במקצועות החינוך והטיפול, פותח בפנינו אופק חדש של מידע על אודות חוויותיהם, עמדותיהם ורצונותיהם של נשים וגברים עם מוגבלויות בעולם החינוך ובמערכת החינוך. הדיבור של הנשים האלו בשם עצמן ובשם הקבוצה הרחבה, קהילת החירשים (Deaf community) מייצר באחת הצהרה פוליטית חברתית חדשה הקוראת לשינוי, מציעה סדר יום חדש, ואף מניעה לקראתו.

עשרים הראיונות במחקר זה נערכו בשפת סימנים או בשפה מדוברת. מרביתם תועדו בצילומי וידאו, והונגשו מבחינה תקשורתית בשיתוף עם מתורגמנית לשפת סימנים או מתמללת בזמן אמת, על-פי בחירתה של המשתתפת. הפנייה אל הנשים נעשתה על בסיס של היכרות אישית ועל בסיס של "חברה-מביאה-חברה".